

A meritokratikus szemlélet és a gyermekáldás kérdése

Jürgen Habermas német filozófus Joseph Ratzingerrel folytatott vitájában hívja fel a figyelmet a kapitalizmus veszélyeire: „A piacok, melyeket persze nem lehet az államigazgatás mintájára demokratizálni, egyre növekvő mértékben vesznek át irányító funkciókat az élet olyan területein, amelyeket eddig normatív módon, tehát politikailag vagy a kommunikáció politika előtti formái révén tartottak össze. Ennek következtében nem csupán a privát szférák váltanak át egyre inkább a sikerorientált, a saját preferenciáikhoz igazodó cselekvés mechanizmusaira, hanem összezsugorodik az a terület is, amely a nyilvános legitimáció kényszerének van alávetve.” (Habermas, 2007, 24.)

Ezzel a gondolatmenettel párhuzamosan Michael J. Sandel is – a híres amerikai filozófus – több előadásában kritizálja az amerikai társadalomra jellemző, a társadalmat átalakító piaci folyamatokat, amelyben a piacgazdaság helyét az úgynevezett „*piaci társadalom*” (market society) veszi át. (Sandel, 2013.) Meglátása szerint a közgondolkodásban egyre több dolog válik a piac martalékává és hódít olyan területeken, amelyek idáig a közjó fogalmához tartoztak. Kiszélesedett a pénzen megvásárolható dolgoknak a tere, példaként említi az iraki háborút, ahol már több magánhadsereg szolgált, mint hivatásos katona, de az élet szinte minden területén felütötte fejét a pénzen vásárolható előny. Legújabb könyvében újabb példákat sorol, amelyeket vagyonos családok tettek annak érdekében, hogy gyermekeik jó nevű egyetemekre kerüljenek, nem egy esetben derült fény megvásárolt sporteredményekre a cél érdekében. (Sandel, 2020.)

Könyvében élesen kritizálja a meritokratikus társadalmat, szerinte a társadalmi feszültségek éppen emiatt erősödnek fel, hiszen a „sikeresek” feljogosítva érzik magukat a szegényebb társadalmi rétegek megvetésére, mondván: tehettek volna ők is azért, hogy kitörjenek sanyarú helyzetükből. Az „amerikai álm” árnyoldala éppenséggel a társadalmi egyenlőtlenségek felerősödése és a szegényebb társadalmi rétegek hibáztatása, illetve a sikeres csoportok öngazolásai. (Sandel, 2020.)

A nemrégiben elhunyt XVI. Benedek pápa prófétikus kijelentései szorosan kapcsolódnak témánkhoz, aki a Jürgen Habermasszal folytatott nyilvános vitájában fejtette ki gondolatait a szekuláris társadalomra leselkedő veszélyekről, amelyek egyik forrása a technika robbanásszerű fejlődése és az etikai korlátok hiánya.

Fontos kijelentése, hogy a „tudomány, mint olyan nem teremthet ethoszt, tehát a megújult etikai tudat nem jöhet létre tudományos viták eredményeként”. (*Ratzinger, 2007, 36.*) Szerinte a filozófia feladata, hogy kritika alá vonja és megkülönböztesse a tudományos eredményeket a közjük vegyülő téves antropológiai következtetésektől. Példaként a mesterséges megtermékenyítést állítja a hallgatóság elé: „Az ember immár képes embert teremteni, úgyszólván kémcsőben előállítani. Az ember termékké válik, és ezzel gyökeresen megváltozik a viszonya önmagához.” (*Ratzinger, 2007, 40.*)

Ha alaposan szemügyre vesszük a probléma gyökerét, akkor érdekes párhuzamokat figyelhetünk meg. A meritokrácia lényege az autonóm állampolgár saját erőfeszítésére alapozott sikere. Az utóbbi évszázad technikai vívmányai sokakban hatványozottan felerősítették a „mindenhatóság” érzését, megannyi terület került az egyén kontrollja alá. Gondolhatunk itt sok mindenre a szépirodalmi beavatkozásoktól kezdve egészen az űrutazásig. Olyan dolgokat vehetünk meg, amit néhány évtizeddel ezelőtt el sem tudtak volna képzelni elődeink.

A termékenység területe sem maradt ki a változásokból, az orvostudomány technikai vívmányainak köszönhetően beszélhetünk a mesterséges megtermékenyítésről, génszelekciónról, bérnyaságról stb. Joggal teszi föl a kérdést Joseph Ratzinger, hol van a technológia etikai határa, meddig mehet el az ember a kísérletezésben? Létezik-e esetleg erkölcsi korlát a technológia „mindenhatóságával” szemben a szekuláris társadalomban? A termékenység kérdésköre az isteni gondviselés teréből egyre inkább áthelyeződött az orvostudomány hatáskörébe, a házaspárok „belső megküzdése” helyett általuk is kontrollálható folyamattá.

Miután a mesterséges beavatkozás hatáskörébe került a terméketlenség kezelése, úgy a gyermekre vágyó párok fokozottan érezhetik belső készletüként, hogy „mindent megtegyenek” a gyermekáldásért. Ahogyan a meritokráciában kiszélesedik az egyén mozgástere, saját felelősségi körébe utalva ezzel boldogulását, úgy a mesterséges megtermékenyítés kérdésköre a házaspárokat extrém felelősséggel ruházza fel. A felelősség terhe alatt „jól teljesítők” saját erőfeszí-

téseik gyümölcsének tudják be sikereiket, sokszor megfélelkezve az élet esedékességéről. Az egyéni teljesítmények sok esetben függenek a származási család által nyújtott materiális és immateriális javaiktól, a jó tanároktól, a tehetségtől, a szerencsétől, de a mesterséges megtermékenyítésnél a sikeres beágyazódásnak is megannyi láthatatlan esetlegessége lehet. Az érdem alapú szemlélet árnyoldala a siker és az emberi elszántság szélsőséges összekapcsolása, valamint a törekenség, esedékesség, megajándékozottság érzésének kizárása. A mesterséges megtermékenyítés folyamata, ahol az emberi élet kezdetét elválasztják két személy legbensőségesebb személyes találkozásától, és laboratóriumi körülmények között hozzák létre az életet, megváltoztatja a gondolkodásunkat az emberi életéről, melyre ajándék jelleg helyett immár produktumként tekintünk. Ez pedig az elpusztított vagy lefagyasztott petesejteken túl – antropológiánkon ejt csorbát. (Ratzinger, 2007.)

Ahogy a meritokrácia végső soron a közjót károsítja (Sandel, 2020), úgy a mesterséges megtermékenyítés folyamata ezzel párhuzamosan sebet ejt a közgondolkodásban a személy fogalmának ajándék jellegén, amelyet egyébként a görög filozófiából táplálkozó keresztény gyökerű európai bölcséletnek köszönhet. Az emberi személy méltóságát a Katolikus Egyház Katekizmusa is egyértelműen definiálja, illetve leszögezi, hogy a tudományos kísérletek nem sérthetik azt (KEK, 2013).

Történelmi tapasztalatainkra támaszkodva sejthető, hogy az efféle antropológiai változások könnyen társadalmi katasztrófákhoz vezethetnek.

A Ratzinger által felvetett dilemma – miszerint a tudományos kutatás elharmarkodott ítéleteit érdemes a filozófia segítségével kritika alá vonni – témánk szempontjából komoly gyakorlati megfontolások tárgyát képezi.

A gyakorlat azt mutatja, hogy a mesterséges megtermékenyítés témájának etikai kérdéseivel pusztán egy szűk réteg foglalkozik, akiket a közvélekedés – de még a kutatók zöme is – sok esetben szélsőséges vallási fundamentalistának titulál. Az általános etikai „feloldozást” a gyermekre vágyó párok mélyről jövő vágyában találják meg, amely igény – eszerint a vélekedés szerint – felülír minden egyéb erkölcsi aggályt. Egyszerűbben mondva a gyermekre vágyás megfelelő erkölcsi alapot képez a reprodukcióra, függetlenül a számfeletti embriók sorsától, az önkényes szelekciótól stb.

Minden olyan esetben, amelyben különböző értékek szembekerülnek egymással, és egyik vagy másik rovására választanunk kell, a döntést egy előzetes etikai alapelvre kell visszavezetni, amely segít az értékek közötti eligazodásban. Jelenleg az általános nézet az emberi vágyat helyezi a legfőbb kiindulópontjának, amely legitimálja a beteljesüléshez szükséges eljárást is.

Ezt a kiindulópontot vizsgálva feltehetjük a kérdést: vajon minden emberi vágyra igaz ez, vagy csak bizonyos vágyak írnak felül más értékeket? Könnyen belátható, hogy nem lehet az emberi vágy a princípium, hiszen az emberi vágyak sokszor teljesen ellentétesek, és mások autonómiájához való jogát is sérthetik, ezért az egyén autonómiája előbbre való alapelv kell legyen. Ha viszont néhány típusú vágy esetében kivételt teszünk, akkor indokolni kellene a kivételképzés szabályát is.

Amennyiben az életadás mindenek felett álló alapelv, úgy indoklásra szorul az is, hogy az életadásban melyik mozzanat írja felül az élet elpusztításának lehetőségét. Ha a mesterséges megtermékenyítésre életadásként tekintünk, akkor a megtermékenyített petesejtek megsemmisítésére az élet elpusztításaként kell tekintenünk. Az embrió létrehozása mellett nem elégségesek az utilitarista megközelítések sem, amelyek a két lehetőség közül a hasznosabbat hozzák ki győztesként, hiszen a hasznosság alapelve ugyancsak további logikai zsákutcába vezet bennünket.

Michael Sandel politikai filozófiai javaslata, hogy az emberre a közjóhoz való hozzájárulása felől közelítsünk sikerei helyett (*Sandel, 2020*). Vagyis a liberális politikai filozófia közösségfelfogása korrekcióra szorul, az ember értéke nem attól függ, amit magának kiharcol, hanem amit a közösségnek ad.

A mesterséges megtermékenyítés témájára nem adhat végső választ Sandel politikai filozófiája, ugyanakkor a közgondolkodást meghatározó ideológia kritikáját érvényesen használhatja ezen a területen is, rámutatva arra, hogy az embert az érdem alapú szemlélet sok esetben tévútra viheti.

A filozófiai vizsgálódás után az Anna–Joachim Párkonzultációs Centrum elméleti háttérét kontextusba helyezve további párhuzamok találhatók a társadalmi folyamatok és a gyermekáldás kérdése között.

Az intézmény párok megsegítését tűzte ki céljául, amely a házaspárok mentális jóllétének előmozdításában látja a fókuszot, de nem ígér feltétlen sikereket a fogadás terén, a mesterséges megtermékenyítés eljárását elvi alapon nem java-

solja. A sikeres fogantatást ettől függetlenül pozitívan befolyásolhatja a házaspárok mentális állapotának javulása, így az intézmény megőrzi hozzáállását az emberi élet ajándék jellegének tekintetében.

Sokan megfogalmazhatják kritikájukat a Katolikus Egyház bioetikai útmutatásaival kapcsolatban, amely érzéketlennek tűnhet a gyermekre vágyó párokkal szemben, hiszen nem támogatja a mesterséges megtermékenyítést. A kritika megfogalmazói etikai kérdések eldöntésénél különböző indokokkal – néha talán sajnálatból – hajlanak a mesterséges beavatkozások irányába. A kritika megfogalmazásakor méltánylandó a jószándékú segítő szándék, illetve maga az élet továbbadásának vágya, ugyanakkor akik a kritikát megfogalmazzák, implicit megállapítják azt is, hogy a gyermektelenség állapotának feszültsége másként nem feloldható jelenség. Ezzel szemben az egyház tanításához kapcsolódva az intézmény felvállalja a helyzetben rejlő feszültséget, és olyan válaszokat keres a házaspárokkal, amelyek a veszteségek ellenére a párok lelki növekedésében és mentális jóllétében mutatnak előrelépést. Emögött az a megfontolás áll, hogy a házasság intézményét önmagában értékesnek és gyümölcsözőnek látja még a veszteségekkel együtt is, függetlenül a biológiai termékenység kérdésétől. Ez a „feszültségeket tűrő” látásmód a házasság mélyebb értelmét adja vissza a házasoknak, szemben az olyan jó szándékú segítői attitűdökkel, amelyek implicit módon lemondanak a veszteségek általi növekedés lehetőségéről.

Viktor E. Frankl nemcsak életével, hanem gondolataival is tanúságot tesz számunkra az élet értelmének valódi mélységéről, amely még a szenvedés által, sőt éppenséggel a szenvedésen keresztül található meg (*Frankl, 2015*). Gondolatmenetéből kiindulva centrumunk nem a feszültségek „könnyű” feloldásában hisz, hanem a feszültségekkel szemben állva újra rákérdez a házasság személyes értelmére, és a házasokat olyan kihívások elé állítja, amely mélyebb szintű növekedésre indítja őket.

IRODALOM

- Frankl, Viktor E. (2015). *Orvosi lelkigondozás*. JEL Könyvkiadó, Budapest.
- Habermas, J. (2007). A demokratikus jogállam politika előtti alapjai. In Jürgen Habermas & Joseph Ratzinger: *A szabadelvű állam morális alapjai. A szekularizálódás dialektikája az észről és vallásról* (pp. 17–32). Barankovics István Alapítvány – Gondolat, Budapest.
- KEK (2013), *A Katolikus Egyház Katekizmusa*. Szent István Társulat, Budapest.
- Ratzinger, J. (2007). A szabadelvű állam politika előtti morális alapjairól. In Jürgen Habermas & Joseph Ratzinger: *A szabadelvű állam morális alapjai. A szekularizálódás dialektikája az észről és vallásról* (pp. 33–48). Barankovics István Alapítvány – Gondolat, Budapest.
- Sandel, M. (2013). *What Money Can't Buy? The Moral Limits of Markets*. Farrar, Straus and Giroux, New York.
- Sandel, M. (2020). *The Tyranny of Merit. Whats Become of the Common Good?* Farrar, Straus and Giroux, New York.